

Зінаїда Олександрівна Антонова,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології та педагогіки Хмельницького національного університету

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІМІДЖУ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА У ВНЗ

У роботі розкривається сучасний стан іміджології, представлені типології індивідуального іміджу, відзначається комунікативна його складова. Аналізуються особливості індивідуального іміджу педагога ВНЗ, його роль в педагогічному процесі. Проводиться історичний огляд професійних вимог до педагога, його позитивного іміджу, які слід розглядати як продукт соціально-історичних умов. Причому, на сучасному етапі розвитку нашої країни на перший план має виступати формування іміджу як засобу реалізації гуманістичної концепції освіти. Об'єктом дослідження в даній роботі є соціально-психологічні аспекти особистості педагога ВНЗ в процесі професійної діяльності. Предметом дослідження є взаємозв'язок між особистісними особливостями педагога і його індивідуальним іміджем у світлі сучасних професійних вимог до педагогічної діяльності.

***Ключові слова:** імідж, іміджева поведінка, самопрезентація, педагогічна діяльність, педагогічний вплив, професійні вимоги, стереотипи соціальної поведінки.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Бурхливі зміни, що мають місце у житті сучасного суспільства, з особливою гостротою ставлять проблему адаптації соціальної поведінки особистості з метою досягнення соціального успіху. Прагнення людини викликати в інших певне враження, щоб підвищити власну спроможність досягти поставленої соціальної мети, безумовно, є природним та універсальним. Слід вважати, що такий стан речей відбиває процес становлення неповторного особистісного начала в поведінці людини, оскільки ця унікальність є специфічною формою буття світу людини у світі соціуму.

Індивідуальний імідж сучасного викладача ВНЗ – одна з малодосліджуваних форм такого буття. Це явище цікаве для педагогічної

психології насамперед у світлі нових вимог, що ставляться до педагога та вихованця в умовах побудови демократичного громадянського суспільства в незалежній Україні, де на першому плані стоять гуманістичні цінності цивілізації – цінність особистості, її вільного духовного та морального розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення цієї зазначеної проблеми та на які опирається автор. В дослідженнях деяких вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема В. Шепеля, І. Кріксунової, Е. Соловйова, Г. Почепцова, П. Дракера, Д. Фрасера, пропонуються різні підходи до розгляду іміджу: соціологічний, політичний та інші. Проте досі не існує чіткого наукового розуміння психологічної природи іміджу, механізмів його утворення, зовнішньої та внутрішньої, глибинної суті. Це робить наше дослідження дуже актуальним.

Метою статті є визначення психологічного змісту індивідуального іміджу сучасного педагога у ВНЗ.

Виклад основного результату дослідження. Необхідність у теоретичній моделі для опису формування та функціонування індивідуального іміджу викликана змінами в суспільному та економічному житті. Гостра зацікавленість проблемами іміджу в політиці, торгівлі, рекламному бізнесі, в організації мас-медіа, в мистецтві, педагогіці, в практичному управлінні – ось далеко не повний перелік очевидних доказів того, що актуальність іміджелогії з кожним роком зростає. У незалежній Україні формується інформаційний простір, де роль іміджу для досягнення особистістю професійного успіху стає все помітнішою, інколи – незамінною [3].

Проте слід зазначити, що така соціальна зацікавленість дуже неоднозначно впливає на стан іміджелогії. Зокрема, вона є однією з головних причин незвичайного становища з розробленістю основних проблем цієї науки, яку дослідники визначають як «суміжну метасистему дисциплін, що вивчають закони формування, зберігання, передавання та функціонування іміджі». В літературі з проблем іміджелогії явно відчувається диспропорція між

традиційними рівнями гуманітарного знання: фундаментальними теоріями, теоріями середнього рівня та прикладними дослідженнями. Усе зазначене може бути віднесено також до проблеми формування індивідуального іміджу педагога [5].

Аналізуючи сучасний стан іміджелогії приділено увагу проблемі виникнення та функціонування іміджу в його соціально-психологічній інтерпретації. Імідж розглядається як результат образно-символьної маніфестації індивідуальної психосоціальної активності, яка є нормативно-ритуальною системою відтворення самої можливості співіснування. Іміджі, таким чином, відбивають необхідність соціально-символьної стереотипізації, стихійної орієнтації людей на соціальну поведінку.

Розвиток уявлень про явище іміджу, усвідомлення його значення та функцій пройшли ряд етапів, але й на сьогодні процес ще не завершився. Розвиток цих уявлень в літературі розглядається з двох сторін – стосовно наукових уявлень про імідж і стосовно побутових, точніше суспільних уявлень про нього. Перший етап формування уявлень про імідж охоплює значний період часу від початку 60-х до кінця 80-х років. Головна особливість цього етапу стосовно вітчизняної науки полягає у тому, що поняття «імідж» ще не було поширеним [7].

Тільки на початку 90-х років з'явилася література, де вивчався більш адаптований до вітчизняних умов тип керівника і приділялась увага таким факторам, як одяг, манери, зовнішність та привабливість керівника. Серед вчених, які займалися цими питаннями, можна назвати В. Шепеля, А. Омарова, В. Лебедева, І. Бізюкову та інших.

В цей же час за кордоном з'явилося дослідження Р. Баумейстера із самопрезентації, яке базується на припущенні, що кожна людина зацікавлена у тому враженні, яке вона справляє на оточуючих. Поняття самопрезентації, безпосередньо пов'язане із системою міжособистісного сприймання, закономірно наближало науку до розгляду іміджу. На рівні суспільної свідомості поняття «імідж» тільки почало входити до активного лексикону, але

в побутовому розумінні його зміст варіював у дуже широких межах. У цей час під іміджем розумілися лише його зовнішні атрибути без уваги до внутрішніх факторів [2].

Після 1992 року розпочався другий етап, для якого було характерно збільшення видань, що розглядають імідж, обговорення змісту поняття в наукових колах. За останнє десятиліття психологія як наука стала не просто модною, а і необхідною. Все більше уваги приділяється психологічним проблемам взаємовідносин в колективі, психологічним питанням спілкування між людьми і бар'єрам, які перешкоджають оптимальному взаєморозумінню, а педагог опиняється в центрі уваги психологів. Серед вітчизняних дослідників, які працювали над розкриттям психологічних особливостей педагога, досліджували процеси міжособистого сприймання та становлення іміджу педагога можна назвати О. Бодальова, Н. Любимову, Р. Кричевського, Є. Соловйова, а серед зарубіжних – Л. Браун, М. Вудкока, Д. Френсіс, Д. Фрасера та інших. Цей етап, що триває і зараз, закріпив необхідність не тільки зовнішніх атрибутів у самому явищі іміджу педагога, а й почав додавати до них ще внутрішні, суттєві характеристики іміджу, пов'язані з особистістю педагога [7].

З точки зору утворення та функціональних особливостей імідж є соціально-психологічною категорією. Введення поняття соціально-психологічного іміджу спонукає до вивчення саме соціально-психологічних механізмів його утворення та розвитку. Формування індивідуального іміджу здебільшого залежить від якості та інтенсивності особистісних психологічних комплексів. Оскільки комплексація людської психіки є універсальною компонентою становлення соціального Его, імідж – це загальний компенсуючий механізм особистості, орієнтованої на діяльність, та являє собою фундаментальну морфему (формуючий компонент) психосоціальної активності.

З історичної точки зору проаналізовано професійні вимоги до викладача ВНЗ у світлі формування його індивідуального іміджу. Зазначені найважливіші

риси особистості та поведінки педагога, що впливають на успіх навчального процесу.

Структура іміджу містить блоки «реклами» (що акцентує увагу на тих якостях, що згідно з уявленнями суб'єкта є еталоном бажаного враження); «змісту» (мікрозміни іміджу як реакція на зміст комунікації); «жалю» (демонстрація своєї слабкості та незахищеності); «рефлекс-копії» (копіювання іміджу іншого); «атитюдну» (чекання певної поведінки партнера) [4].

Елементарними частками іміджу є фіксовані символи в одязі, мовленні, манерах, організації простору тощо. Виділено ряд додаткових характеристик іміджів:

імідж не буває ізольованим, він входить до своєрідного «пакета» іміджів, який дозволяє використовувати вищезгадані функції;

класифікація та відбір реальних іміджів провадиться за такими критеріями: самовідчуття; відповідність груповим оцінкам, досяжність/недосяжність особистої або групової мети;

формування іміджу можливе лише за умови готовності до спілкування. Окремими процесами, що демонструють виникнення такої готовності, є ціннісні орієнтації, рівень тривожності, розвиток міметичних здібностей тощо;

безпосередньою передумовою формування іміджу є не просто індивідуальний соціальний досвід, природжена орієнтація психіки на дію, копіювання взірців, прагнення до творчості й розуміння.

З точки зору гештальтпсихології теоретичне моделювання іміджу можна здійснювати за наступною логікою.

Якщо є образ (людина, споруда, інституція тощо), який має певні деталі, що передусім «кидаються у вічі», то решту ліній образу, згідно з принципом цілісності, уява людини домалює сама: о спочатку на несвідомому рівні виникає враження (інсайт), а при залученні компонентів логіки виникне певна установка і відповідне ставлення до цієї людини чи об'єкта [9].

Особистий імідж викладача ВНЗ у внутрішніх і зовнішніх проявах складається з багатьох компонентів, серед яких особливо важливими є:

професіоналізм і компетентність;

ерудиція;

творча енергія;

високий рівень загальної та педагогічної культури;

психологічно-індивідуальні якості (здібності до емпатії, чуйність, здібності до рефлексії, доброзичливість, вміння запобігати конфліктам, здатність дотримуватися постулатів давньоримського права «Людина – річ священна»);

міцне фізичне і психічне здоров'я;

зовнішня естетична привабливість (бездоганна охайність; доцільні до ситуації та елегантні одяг і взуття, прикраси; помірний макіяж, впевнена хода, привітна посмішка і т.п.).

У прояві особистісних рис людини (її внутрішнього змісту) важливе місце посідає *тактика* спілкування. Нагадаємо, що найбільш загальними вимогами до тактики педагогічного спілкування, яка сприяє професійному успіху викладача ВНЗ, є:

доброзичливість;

необхідність володіння різноманітними варіантами поведінки в однотипних ситуаціях і вміння оперативно користуватися ними;

вміння слухати і чути співрозмовника;

вміння використовувати механізми психологічної взаємодії (візуальний контакт, ефективне використання засобів невербального спілкування та ін.);

прояви та підкреслення поваги до особистості співрозмовника.

Як свідчать психологічні дослідження (В. Кан-Калик та ін.), у повсякденній практиці педагогічного спілкування мають місце моделі поведінки, які негативно впливають на особистий імідж викладача, тому їх використання небажане в професійній діяльності. Для попередження можливих помилок у спілкуванні, проаналізуємо деякі можливі моделі негативної комунікативної взаємодії [10].

Модель «Монблан». У спілкуванні викладач уникає особистісної взаємодії із студентами, їх звертання чи пропозиції сприймає поверхнево, або звертає на них недостатньо уваги, обмежуючись формальною фіксацією. У педагогічній діяльності обмежується формальними контактами. Для вирішення проблем, які хвилюють студентів, особистісних зусиль практично не докладає. Між ним та його вихованцями існують психологічні бар'єри, ореол «відчуження», тому особистісний імідж викладача негативний.

Модель «Китайська стіна» за своїм психологічним змістом близька до попередньої. Різниця полягає у наявності зворотного зв'язку, хоч і поверхневого, який в моделі «Монблан» практично відсутній. У спілкуванні «Китайська стіна» робить спробу встановити психологічний контакт зі студентами, зрозуміти їх, допомогти вирішити проблеми. Але негативним елементом діяльності «Китайської стіни» в студентських колективах є підкреслювання свого статусу, зверхнє відношення до студентів, схильність до повчань, менторства.

Модель диференційованої уваги «Локатор». У цьому випадку викладач орієнтований на взаємодію не з усім студентським загалом, а з його окремими групами. Так, можна спостерігати випадки, коли викладач працює тільки з обдарованими студентами, аргументуючи свої дії так: «Треба підтримувати тих, хто бажає вчитися, а слабких вже навчити не можна». І навпаки, деякі викладачі намагаються надати допомогу слабким студентам, бо «сильні в змозі набути знань самостійно». Такий підхід призводить до втрати контактів викладача зі студентською аудиторією і, відповідно, до зниження рівня фахової підготовки випускників, що в цілому негативно впливає на імідж ВНЗ.

Модель «Тетерів», характерна для викладачів, які повністю заглиблені у свої наукові ідеї, закохані в свою наукову дисципліну, але слабо володіють методикою її викладання. Зворотній зв'язок у системі «викладач – студент» відсутній. Недостатній рівень культури спілкування, відсутність толерантності заважає «Тетереву» доброзичливо сприймати критичні зауваження та пропозиції, адекватно реагувати на них.

Гіперрефлексивна модель «Гамлет» у деякій мірі протилежна попередній. Викладачі, які діють згідно гіперрефлексивній моделі – дуже чутливі до думок оточуючих, в більшій мірі стурбовані не стільки змістовою стороною своєї діяльності, скільки зовнішньою стороною іміджу. Так, наприклад, намагаючись завоювати прихильність студентства, вони незалежно від віку одягаються як молодь, носять молодіжні прикраси, розмовляють, використовуючи молодіжний сленг, намагаються здобути дешевий авторитет, втрачаючи при цьому повагу студентів та авторитет.

Модель негнучкого реагування «Робот» передбачає діяльність фахівців відповідно жорсткій, строго регламентованій програмі та інструкції. З формальної точки зору їх спілкування зі студентами досить коректне, але не завжди враховуються психічні стани вихованців, їх вікові, статеві, етнічні особливості тощо. «Роботи» діють завжди так, як їм «рекомендували», не відступаючи від «генеральної лінії» та інструкцій ні за яких обставин. «Паперові справи» (звіти, плани, програми) займають у них чільне місце, відсуваючи живу роботу зі студентами на другий план. Зазвичай відношення студентів до педагогів – «Роботів» індиферентне або негативне.

Модель «Я – сам» («Квочка») є своєрідною психологічною моделлю, згідно якої викладачі намагаються добросовісно виконувати всі функції, акцентувати увагу на виховній роботі зі студентами, іноді надмірно їх опікуючи. У зв'язку з великим обсягом проблем, які вони намагаються, але не встигають вирішити, у них виникає ефект «психологічного вигорання»: розчарування в результатах науково-педагогічної діяльності, знижується самооцінка, виникають сумніви у спроможності наукової творчості. Знижена самооцінка, невпевненість у своїх силах, нестача часу на самоосвіту та підвищення кваліфікації негативно впливають у сукупності на загальне враження, яке справляє викладач – «Квочка».

Найбільш вдалою з точки зору створення привабливого іміджу є модель активної взаємодії «Союз». У спілкуванні зі студентами такі викладачі орієнтовані на досягнення взаєморозуміння, емпатію, взаємозбагачення та

співробітництво. Вони самокритичні, схильні до творчості і співробітництва. Модель «Союз» найбільш продуктивно впливає на особистий імідж викладачів і ВНЗ у цілому.

Висновок. Складний, та почасти суперечливий зміст іміджу викладача ВНЗ пред'являє особливі вимоги до його психологічної побудови. Змістовні компоненти іміджу постійно динамічно взаємодіють у напрямку досягнення цілісного образу та внутрішньо несуперечливого уявлення про викладача. Імідж містить у собі норми, що закріпилися і в індивідуальній психіці, й у груповій свідомості, а тому має особливе значення в педагогічній діяльності, будучи зразком для копіювання поведінкових стереотипів і особистісних особливостей студентами. В основі їхнього функціонування лежить здатність людини до копіювання еталонних зразків поведінки, що гарантує відтворення орієнтації вихованців на символи і змісти іміджу викладача.

Утворення іміджу – це тривалий процес, котрий проходить певні стадії, за яких відбувається перехід від первинних вражень про людину до системного уявлення про неї. Індивідуальний імідж викладача є проекцією його особистості, що функціонує в процесі соціальних комунікацій, де в зашифрованому вигляді відбиті основні психічні процеси (рівень тривожності, рефлексивного копіювання, емоції тощо., причому такий шифр виявляє себе у вигляді символів на рівні елементарних зовнішніх проявів: постава, мова, міміка, інтонації, тембр голосу тощо). Таким чином, рівень ефективності індивідуального іміджу викладача ВНЗ впливає на успішність педагогічної діяльності і несе на собі відбиток змісту особистості.

Список використаної літератури

1. Калюжний, А. А. Використання психотехнік у формуванні іміджу вчителя / А. А. Калюжний // Журнал прикладної психології. – № 6. – 2005. – С. 45-48.
2. Калюжний, А. А. Психология формирования имиджа учителя / А. А. Калюжний. – М. : ВЛАДОС, 2004. – 222 с.
3. Калюжний, А. А. Роль вчителя в моральному вихованні школярів. – Алмати : Респ. издат. кабінет, 1994. – 120 с.

4. Калюжний, А. А., Тажбаева С. Г. Моральне виховання школярів у діяльності класного керівника: Методичний посібник до спеціального курсу для студентів педагогічних спеціальностей. – Алмати: Вид-во АМУ ім. Абая, 2001. – 48 с.
5. Калюжний, А. А., Шуйтенов Г. Ж. Модель формування інформаційної культури майбутніх педагогів / А. А. Калюжний, Г. Ж. Шуйтенов / Вісник Костромського державного університету ім. Н. А. Некрасова: Серія Психологічні науки «Акмеологія освіти». Т.12. – № 2. – 2006. – С. 93-95.
6. Квілліам, С. Таємний мова жесту і погляду. – М. : Ниола – Прес, 1998. – С.105.
7. Ковальова, О. О. Психологічні особливості формування основ професійного іміджу у майбутніх педагогів / О. О. Ковальова/ дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К. Д. Ушинського. – 2007. – 340 с.
8. Котенко, О. В. Формування професійно значущих якостей майбутнього вчителя іноземної мови / О. В. Котенко // Вісник психології і педагогіки [Електронний ресурс] : Збірник наук. праць – Випуск 6. – К., 2011.
9. Макаренко, А. С. З досвіду роботи / Пед. Соч.: У 8 т. – М. : Педагогіка, 1984. – С. 35.
10. Русская, Е. Н. Имидж современного педагога / Е. Н. Русская. // Мир образования. – № 10. – М.: Просвещение, 1995. – С.90-159.
11. Рюкле, Х. Ваше таємна зброя в спілкуванні. / Х. Рюкле // Міміка, жест, рух. М.: Інтерексперт, 1996. – С. 49-51.
12. Шепель, В. М. Имидж / В. М. Шепель // Воспитание школьников. – № 1. – 1997.– С. 40-44.

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент Джигун Л. М.

Стаття надійшла до редакції 5.11.2015

Антонова З. О. Психологічні особливості іміджу сучасного педагога у ВНЗ

В работе исследуется современное состояние имиджелогии, представляются типологии индивидуального имиджа, отмечается коммуникативная его составляющая. Анализируются особенности индивидуального имиджа педагога, его роль в педагогическом процессе.

Проводится исторический обзор профессиональных требований к педагогу, его позитивного имиджа, которые следует рассматривать как продукт социально-исторических условий. Причем, на современном этапе развития нашей страны на первый план должно выступать формирование имиджа как средства реализации гуманистической концепции образования.

Объектом исследования в данной работе являются социально-психологические аспекты личности педагога в процессе профессиональной деятельности. Предметом исследования является взаимосвязь между личностными особенностями педагога и его индивидуальным имиджем в свете современных профессиональных требований к педагогической деятельности.

Ключевые слова: *имидж, имиджевое поведение, самопрезентация, педагогическая деятельность, педагогическое влияние, профессиональные требования, стереотипы социального поведения.*

Antonova Z.O. Psychological characteristics of image of the modern teacher in higher educational institution

The article investigates the problems of the individual image of the teacher, the study of the influence on the formation of individual image of personal psychological characteristics, self-awareness, the level of subjective control, the impact of individual teaching styles and situations of control on the structure and function of the individual image of the head-teacher.

The topicality of the chosen topic is determined, firstly, with the lack of theoretical working out of the given problem concerning the nature of image behavior, its origin, laws of functioning, relationships with other social and psychological aspects of the individual, and, secondly, its great demand in many spheres of human activity: politics, economics, advertising, as well as in pedagogical practice.

The process of educational reform offers a greater attention to the development of individuality, not only of the student, but also, of a teacher, and in particular, the encouragement of his creative abilities.

Thus, the objects of study in this work are the social and psychological aspects of the personality of the teacher in the process of professional activity. The subject of study is the relationship between the personal characteristics of the teacher and his personal image in the light of modern professional requirements for teaching.

In the article the current state of imageology is studied, a typology of individual image is presented, its communicative component is determined. The features of the individual image of the teacher, its role in the pedagogical process is analyzed. The historical review of the professional requirements for the teacher, his positive image is carried out, and it should be seen as a product of social and historical conditions. Moreover, at the present stage of development of our country image formation as a means of the implementation of the humanistic concept of education should be at the first place.

Based on research, we can conclude that the use of a professional image in pedagogy has a significant impact on the optimization of the pedagogical process

and improving the efficiency of pedagogical influences. This phenomenon causes an increased interest in the image in pedagogical psychology.

Keywords: *image, image behavior, self-presentation, pedagogical activity, pedagogical impact, professional requirements, the stereotypes of social behavior.*